

Гуцалюк І. Охоронні підрозділи м. Луцька доби Гетьманату / І. Гуцалюк // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю : наук. зб. : вип. 30. : матеріали XXX Всеукр. наук.-практ. іст.-краєзн. конф. ; 24–25 берез. 2009 р. – Луцьк : МП “Пульс”, 2009. – С. 344–347.

Гуцалюк І. О. – аспірантка кафедри
новітньої історії України
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Охоронні підрозділи м. Луцька доби Гетьманату

29 квітня 1918 року внаслідок військового перевороту за активної участі німецько-австрійського командування і його військ до влади в Україні прийшов П. Скоропадський. Так розпочався новий державотворчий етап періоду Української революції 1917-1921 років, який базувався на консервативних методах управління державою з використанням законодавчої спадщини уже не існуючої Російської імперії. Необхідною умовою нормалізації внутрішньої ситуації у середині країни та повноцінного функціонування державного апарату, було відновлення дієздатних охоронних підрозділів. До них належала Державна Варта, яка й стала надійною опорою гетьманського режиму на всій території Української Держави.

На сьогоднішній день вченими активно розробляється проблема історії створення та діяльності органів правопорядку Гетьманату у контексті державотворчих процесів 1917-1921 років. Найбільш знаковою можна вважати працю Тимощука О. В. “Державна варта Української Держави (історико-юридичний аналіз)”, де автор окреслює місце та функціональну роль даної правоохоронної структури в новоствореному державному організмі. Однак ця проблема не набула свого вирішення на локальному рівні, хоча становище саме у регіонах було найбільш складним, особливо у тих, що відносилися до прифронтової смуги. До таких, що гостро відчували необхідність у задіянні правоохоронного апарату, можна віднести Західну Волинь.

Луцьк, як повітовий центр краю, може слугувати прикладом реалізації гетьманської політики у охоронній сфері на місцях, що потребували екстреної допомоги держави. Процес формування Державної Варти тут розгортався досить успішно. До цього насамперед підштовхували внутрішні обставини. На весну 1918 року м. Луцьк було переповнене військовими частинами німецької та російсько-української армій. Більшість приміщень у місті, що раніше належали установам, закладам освіти, культури, були

зайняті військовими частинами. Дислокація такої військової маси спричиняла порушення дисципліни не лише вояками штрафних і дисциплінарних батальйонів, а й звичайних полків і дивізій, у тому числі й українізованих [4, 46]. Отже, вирішення проблеми постою військ, їх дисциплінованість для населення Луцька було надзвичайно вагомим. Окрім військового контингенту, загрозу спокою міста зіставляла внутрішня опозиція гетьмана, яку складала місцеве більшовицьке підпілля і об'єднані партійні сили під керівництвом Українського Національного Союзу. Присутній був також злочинний елемент, випущений з в'язниць демократично настроєними державними діячами у період Української Народної Республіки [5, 124].

18 травня 1918 року гетьман затвердив Тимчасову постанову про зміну чинних законів про міліцію та утворення Державної Варти. Вона підпорядковувалася губернським і повітовим старостам [6, 13]. Повітова Державна Варта, поділялася на повітовий район Варти, що охоплював усі волості з селами і містами. Повітовому старості у керівництві Вартою безпосередньо підпорядковувався начальник цієї служби. При ньому знаходилися помічник і канцелярія. Сама Варта у повіті поділялася на сільську (кінну) і міську (пішу), а територія - на ділянки, кожна з яких налічувала приблизно 40 тис. осіб. Очолював такі дільниці начальник Державної Варти району. У свою чергу, район поділявся на волості, які очолювали волосні голови або, як їх ще іменовали, голови волосної Державної Варти [6, 15].

Луцький повітовий староста Шлеммер прийняв на себе керівництво вартовиками повітового центру з 8-го червня, коли Луцька повітова та міська Державна Варта приступила до виконання своїх обов'язків. Очолював її Хурамович [4, 46; 2, арк. 128]. У Луцьку для обліку вартовиків усім начальникам міських дільниць Державної Варти було наказано провести паспортизацію. Утримання Державної Варти Луцька відбувалося за державні та місцеві бюджетні кошти у пропорції 75% та 25 %. Якщо з боку держави кошти надходили вчасно, то міська управа Луцька з покладеною на неї функцією фінансування Державної Варти не справлялася. Несвоєчасна виплата утримання зумовила звільнення не лише рядового, а й командного складу Варти [2, арк. 132, 133].

Зважаючи на це, Департамент Державної Варти Міністерства внутрішніх справ окремим розпорядженням від 18 липня звільнив земські та міські управи від утримання підрозділів Державної Варти. За управами було залишено лише зобов'язання виконувати - згідно статуту про земські повинності - натуральні поставки [2, арк. 149].

Відновлення приватної власності П. Скоропадським спричинило до виникнення на місцевому ринку стихійної спекуляції. Безпосередніми знаряддями боротьби з нею були службовці Державної Варти. У червні-липні 1918 року були ухвалені закони "Про заходи

боротьби із спекуляцією закордонною валютою” [6, 35]. Німецька військова адміністрація також негативно впливала на економічне життя міста. Нормалізації ситуації перешкодив процес захоплення німцями військового майна, казарм, коней, які були необхідні для забезпечення армії. Міністерство торгівлі та промисловості намагалося стабілізувати ситуацію у регіоні, про що свідчить наказ по установі Луцької повітової та міської Державної Варти від 13 червня 1918 року. Тут, зокрема, говорилося: “Вся волокниста сировина як у півготовому та готовому вигляді, особливо мішки брезентні і різного роду мануфактури, за виключенням злучок, галантереї, всі колоніальні товари, мед, цукрова і кормова патока, рослинне масло, технічне масло, шкури у сирому та готовому виді, а також усі вироби з шкіри, гуми як у сирому та готовому вигляді, а також гумові вироби, золото, срібло, платина, мідь, цинк, олово, свинець і інше в натурі чи в іншому, а також і коні до вивозу заборонені. Міністерство торгівлі та промисловості лише в особливих випадках дає дозвіл на вивіз вищезазначених товарів” [2, 137].

Варто констатувати, що діяльність міської варти була досить плідною. Огляд газет того часу свідчить, що на вулицях поменшало жебраків, зменшилися кількість хуліганських вчинків та кишенькових крадіжок [6, 37].

На Державну Варту покладалися функції, що стосувалися не тільки власне охорони спокою й порядку у місті, а також захисту державної безпеки. Відповідно у нормативних актах статей 361 і 362 частини другої “Зводу законів Російської імперії” Рада Міністрів здійснила розподіл поліцейських підрозділів на загальні й політичні [1, 8]. Так, у органах Державної Варти утворювалися спеціальні карно-розвідувальні й інформаційні відділи, укомплектовані колишніми жандармами, приставами, городовими, наглядачами, російськими офіцерами. Карно-розвідувальні райони збігалися з районами загальної Варти. Їх очолювали начальники і 2 його помічники. Районні карно-розвідувальні управління у містах склалися з 4-х агентів і 5-8 службовців інших посад. Таку ж саму організацію мали розвідвідділи у повітах, за винятком того, що до їх штабу зараховувалися не 4, а 2 агенти на кожний повітовий або міський район загальної Державної Варти. На карально-поліцейські органи Рада міністрів на відміну від простих охоронних підрозділів міста не шкодувала асигнувати 9 млн. крб., з розрахунку мільйона на кожну губернію [5, 128, 129].

Без попереднього слідства карально-поліцейські органи заарештовували й ув'язнювали громадян на невизначений термін. Такі відділи на території Західної Волині підпорядковувалися губернському старості безпосередньо [5, 126]. 19 липня 1918 року П. Скоропадський поновив царський закон 1905 року про покарання за участь у страйках. 26 липня з'явилася тимчасова постанова “Про заходи проти осіб, котрі загрожують

державній безпечності Української Держави та її правопорядку”. 24 вересня 1918 року П. Скоропадський узаконив цю постанову, підсиливши її законом “Про позасудові арешти”. Згідно з нею Міністерству внутрішніх справ надавалося право здійснювати каральні заходи по всій країні, навіть у місцевостях, не оголошених на військовому стані [1, 8]. Основними виконавцями цих акцій на місцях були Державна Варта та її військові формування. Тим самим Державна Варта із засобу зміцнення державно-правового ладу Української Держави на практиці перетворилася на один із елементів репресивно-карального механізму гетьманської влади, що, звісно, спричинило падіння авторитету вартовиків серед українського суспільства.

Під охороною Державної Варти перебували й залізниці. Вся територія смуги відчуження поділялася на райони, до яких відносився Луцьк, як регіональний залізничний вузол. На чолі району стояв отаман Державної Варти, якого призначав міністр внутрішніх справ і який безпосередньо підпорядковувався директорові департаменту Державної Варти. Кожний район залізничної варти поділявся на філії (150 - 200 верст залізничного полотна залежно від інтенсивності руху). Начальникові філії підпорядковувалося невеличке управління (1 на 7 верст) [5, 128].

Таким чином, Державна Варта складалася з п'яти галузей - міської, повітової, залізничної, інформаційної і розвідувальної. Всі вони повинні були працювати у взаємозв'язку і надавати всіма засобами один одному повну допомогу. Службовцям залізничної, інформаційної і розвідувальної варти надавалося право при розслідуванні злочинів виходити за межі зон відчуження або своїх районів. Службовці загальної Державної Варти повинні були надавати їм при цьому всіляку допомогу. На розвідку та інформаційну агентуру покладалися обов'язки забезпечувати необхідними даними інші галузі Державної Варти [5, 129].

Для допомоги Державній Варті у справі підтримання громадського спокою та порядку гетьманський уряд започаткував створення у містах добровольчих народних дружин. Якщо в інших регіонах Української Держави добровольчі дружини почали утворюватися у жовтні, то до Луцька вказівка щодо їх організації надійшла на ім'я в. о. Луцького міського голови Д. І. Ільїна лише 2 листопада 1918 року [3, арк. 1]. Цій посадовій особі був адресований кошторис на утримання добровольчої дружини міста на загальну суму 40 тис. крб. та із детальним планом розподілу грошей [3, арк. 8].

Луцька міська управа відразу ж взялася за виконання одержаної вказівки. Уже на наступний день окремим протоколом вона визначила порядок утворення добровольчої дружини міста. Остання формувалася з усіх його мешканців: як домовласників, так і квартирнаймачів. Для дієвості патрулювання місто розділялося на 3 сектори відповідно

до кількості учасників Варти [3, арк. 3]. Але головною ударною силою добровольчих дружин були не добровольці, а штатний склад з молодшого офіцерства, муштрові частини Варти, їх помічників, старших та молодших інструкторів і мисливців. Усі вони перебували на повному казенному утриманні, на що авансом асигнувалося відразу 5 млн. крб. [5, 128]. У Луцьку утворювалися 3 комітети з самоохорони, що знаходилися у віданні дільничих начальників Державної Варти [3, арк. 3]. Ті у свою чергу, підпорядковувалися Головному комітетові з самооборони. Начальника добровольчої дружини кожного окремого міста призначав сам гетьман. Посада начальника за грошовим утриманням (1000 крб. на місяць) прирівнювалася до посади губерньського старости. При ньому створювалися кілька управлінь на чолі з відповідними начальниками. Управління, у свою чергу, поділялися на відділи. Окрім начальників, керівництво добровольчими дружинами на місцях здійснювали повітові старости [5, 129].

У місті було визначено 2 зміни чергувань. Перша зміна відбувала чергування з 21 год. (центральна частина міста з 22 год.) до 2 год. ночі, друга зміна – з 2 год. ночі до 6 год. ранку. Ухилення від служби в загонах самоохорони тягло за собою грошові стягнення. Не допускали також заміну чи найм інших осіб для патрулювання [3, арк. 3].

Проте, незважаючи на швидку реакцію Луцької міської управи щодо вирішення питання створення дружини для охорони міста, фінансове забезпечення бажало кращого [3, арк. 3]. В.о губерньського старости Зарембський окремою телеграмою повідомив Луцьку міську управу про наступне: “Міністерство внутрішніх справ на підставі пункту 18 статті 2-ої міського положення ухвалило рішення, що повне фінансування добровольчих дружин буде здійснюватися за рахунок органів місцевого самоврядування”. Списання видатків покладалося на майбутні міських думи. Щодо готівкової грошової маси, то вона мала бути передана у повне розпорядження повітового старости [3, арк. 28].

Отже, міська управа Луцька опинилася у скрутному становищі: вона була позбавлена потрібних коштів для утримання добровольчої дружини. Тому на засіданні 8 грудня 1918 року було ухвалено рішення віднайти такі кошти через добровільну підписку. Передбачалося зібрати 60700 крб. [3, арк. 13]. Для ефективного збору коштів складені списки платників та розіслані повідомлення [3, арк. 20]. Результат акції: у касу Луцької міської управи надійшло лише 465 крб. [3, арк. 75]. Таким чином, добровольці лише реєструвалися, але матеріального заохочення не отримували.

У цілому за час гетьманського правління П. Скоропадського у питанні створення охоронних підрозділів було здійснено значний крок вперед порівняно з періодом Центральної Ради. Насамперед з метою їх формування значно активніше напрацьовувалася нормативно-правова база, цілеспрямованіше здійснювався процес

кадрового й матеріально-технічного забезпечення. При цьому широко використовувалися надбання правоохоронного апарату Російської імперії. Позитивно проявилися у цьому разі й особисті якості гетьмана, зокрема його військовий досвід, розуміння необхідності боротьби за зміцнення влади, швидкого створення силових структур для можливого протистояння політичним і збройним опонентам. Однак місто Луцьк виявилось недостатньо підготовленим до таких нововведень. Якщо організаційне оформлення досліджуваних охоронних підрозділів відбулося миттєво, то їхнє фінансове утримання бажало кращого. Несвоєчасне матеріальне утримання було причиною несумлінного виконання охоронним контингентом своїх обов'язків, що спричинило різке падіння морального авторитету вартників серед мешканців міста.

Джерела та література

1. Бородич Л. В. Спеціальні військові та охоронні підрозділи Центральної Ради, Гетьманату та Директорії // Історія України. – 1999. - № 17. – С. 6 – 9.
2. Державний архів Волинської області (далі ДАВО). - Ф.3 (Луцька міська управа, м. Луцьк Волинської губернії). - Оп. 1. - Спр. 1700. Постановления и приказы исполнительного комитета Луцкой городской уездной милиции. 1 января 1918 – 25 мая 1919 г. – 242 арк.
3. ДАВО. - Ф. 3. - Оп. 1. - Спр. 1740. Протоколы заседаний об организации ночной охраны г. Луцка и содержания Добровольческой Дружины. Списки плательщиков сбора на содержание Дружины. 2 ноября 1918 г. – 27 ноября 1919 г. - 113 арк.
4. Мацюк Н., Комар В. Волинь в державотворчих процесах доби Гетьманату Павла Скоропадського // Консерватизм і державотворення в Центрально-Східній Європі. – Луцьк –Люблін: Ініціал, 1997. – С.46 - 47.
5. Мироненко О. Державна варта // Українське державотворення: не витребуваний потенціал: Словник – довідник / За ред. О. М. Мироненка. – К., Либідь, 1997. – 560 с.
6. Тимошук О. В. Державна варта Української Держави (історико-юридичний аналіз). – К.: Ін-т держави і права ім. В.С. Корецького НАН України, 1998. – 70 с.